

Glanshammars härad.

Glanshammars härad (det medeltida *Edhamadha hæradh*) utgör Närke nordöstra del. Häradets sydgräns går i Hjälmaren och gränsar alltså där till Askers härad. I N och Ö möter Västmanland, i V Örebro härad. Glanshammars härad omfattar socknarna Glanshammar, Götlunda, Lillkyrka, Rinkaby och Ödeby. I Götlunda socken ingår den på 1300-talet omnämnda socknen »Lungyr»; dess namn kvarlever i bynamnet Lunger.

Inom häradet har fjorton ristningar kommit i dagen. Av dessa tillhör tio Glanshammars socken (Nä 21–30). Påfallande är koncentrationen av ristningar till Glanshammars kyrka. Två runstenar är kända från Götlunda socken (Nä 31 och 32) och en från Rinkaby socken (Nä 34). Från Rinkaby kyrka härrör också den dopfunt med egendomliga, runliknande tecken (Nä 33), som nu tillhör Statens historiska museum. Glanshammars härad är ur runologisk synpunkt Närke rikaste härad.

Det är uppenbart, att Glanshammars socken under forntiden har varit ett centrum för bygderna N om Hjälmaren. Inom socknen finns några av Närke ståtligaste fornminnesområden: Skävesundsgravfälten på åsen ett par km S om kyrkan, den stora skeppssättningen — Närke största — på ett högggravfält 200 m N om kyrkan. Från Äversta och Hassle ej långt N om kyrkan härrör två av vårt lands mest berömda offerfynd. Hassleskatten har betecknats som Sveriges märkligaste depåfynd från bronsåldern. »Socknen lärer från uråldriga tider hafva varit odlad och bebyggd, emedan här på flera ställen finnas ättehögar, runstenar och gamla domaresäten» hette det med rätta redan i *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon*, 1862 (s. 66).¹

Genom häradet löper Eriksgatan och »Ramstigen».

21. Glanshammars kyrka. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 9.

Litteratur: S. Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme (1915), s. 84; B. Waldén i: Strängnäs stift i ord och bild (1948), s. 486; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 22; Sveriges kyrkor, Närke bd 1, h. 3 (1961), s. 392, 510; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

Äldre avbildning: N. Åzelius, foto, återgivet i Strängnäs i ord och bild (1948); Iwar Anderson, foto 1952, återgivet i Jansson a. a., 1952, s. 21 och i Sveriges kyrkor (1961), s. 510.

Två intressanta, tyvärr endast fragmentariskt bevarade stenar påträffades i samband med att Glanshammars kyrka restaurerades 1910–1911. Vid restaureringen, som utfördes efter förslag av stadsarkitekten Magnus Dahlander, tillbyggdes värmekammare och arkivrum invid sakristians västra sida. Det

¹ Också i *Sverige, geografisk topografisk statistisk beskrifning* (1915) framhålles den särskilda rikedom på fornlämningar inom Glanshammars socken: »Tätast träffas dessa å rullstensåsen. Vid Apelboda står sålunda en runsten, som 'Bofrid lät resa efter sin broder Björn, han var en duktig karl' [= Nä 29]. Vid Torphälla, Hälla, Prästtorp, öster om kyrkan, norr och söder om Skölf samt vid Skävesund ligga å skilda åskullar större eller mindre graffält, nära kyrkan finnes en bautasten och en skeppsformig stensättning, vid Skävesund en treudd och tre höga bautastentar i triangel. Utmed Ramstigen träffas en domarering vid Glanshammars by, fyr- och trekantiga äfvensom runda stensättningar vid Bifverud, vanliga grafflockar vid Husby, Kåfsta och Krogsta. Också vid Berga, Eldvalla, Gränsjö, Gäddeby, Kumla, Nytinge, Tidesta, Tåsta, Via och Äfversta äro fler eller färre grafhögar observerade. I kyrkans västgafvel sitter en runsten [= Nä 26], i bogårsmuren en likadt ornerad sten utan runor [= Nä 27].»

Fig. 52. Glanshammars kyrka. Foto I. Anderson.

förefaller troligt, att det var när dessa arbeten utfördes som de ristade stenarna kom i dagen. S. Lindqvist är av den uppfattningen att de två stenarna utgör delar av en och samma kalkstenshäll (a. a.). Eftersom detta knappast kan betecknas som säkert, behandlas de två fragmenten under var sitt nummer (Nä 21 och 22). Visserligen är båda stenarna av kalksten, men strukturen är ej helt densamma. Därtill kommer att huggningstekniken är olika, varför de ej torde ha ristats av samme man. Endast på det ena av fragmenten, Nä 22, har runor bevarats. På Nä 21 finns endast ornamentik.

Nä 21 överlämnades den 7/9 1912 till Örebro läns museum. Stenen har inv.n:r 5556.

Ljus kalksten. Mått: 80 × 70 × 11 cm. Ristningslinjerna, som är påfallande smala, har flerstädes gått förlorade genom att den mycket sköra ytan har flagrat. Ristningen är sålunda dåligt bevarad, vilket är högst beklagligt eftersom den livliga ornamentiken är intressant och originell. Redan S. Lindqvist har framhållit, att ristningen på Nä 21 »äger ett särskilt intresse därigenom, att dess mittfält visar en lyftad arm, hållande ett svärd, och i närheten ett ensamt svärd». Lindqvist tillägger: »Dylika teckningar ... återfinnas å de bekanta gotländska Ardrestenarna, vilka måhända tjänstgjort som gavlar i gravkistor.» (Det bör kanske anmärkas, att likheterna mellan Nä 21 och Ardrestenarna icke är särskilt slående.)

De båda fragmenten Nä 21 och Nä 22 har bildat grunden till Erik Lundbergs och Bertil Waldéns mycket tidiga datering av den äldsta Glanshammarskyrkan. Dessa »hällar med runstensdekor» utgör »antagligen delar av en gravkista av det s. k. Eskilstunamonumentets typ, vilket hänför dem till 1000-talets senare hälft», de »indicerar förekomsten av en 'vikingatidskyrka' i Glanshammar» (*Sveriges kyrkor, Närke*, 1961, s. 392).¹

¹ I *Strängnäs stift* (1948), s. 486 kommenterar B. Waldén en avbildning av Nä 21 på följande överraskande sätt: »Drakslingsor av vikingatidskynne dekorerar den häll från en gravkista av det s. k. Eskilstunamonumentets typ, som sannolikt utgör ett minne av en på 1000-talet anlagd gårdskyrka vid Riseberga.» De tre sista av mig kursiverade orden skall naturligtvis rättas till »kyrka i Glanshammar» e. d. Waldén har förväxlat Nä 21 med något av de vid Riseberga funna fragmenten Nä 4-6, som i likhet med Nä 21 förvaras på Örebro läns museum.

När senare också ett par ekplankor med »runstensdekor» upptäcktes i kyrkan, erhöll man ett ytterligare stöd för vikingatidskyrkans existens: »Plankdekorens vittnesbörd styrker denna förmodan med en till visshet gränsande sannolikhet» (a. a.). Dessa dekorerade plankor har här upptagits som Nä 24, se nedan s. 79.

I *Sveriges kyrkor* fortsätter Erik Lundberg: »Jämte plankorna från skiftesverkskyrkan i Mosjö ... samt rester av 'eskilstunakistor' från Stora Mellösa¹ och Riseberga² äro hällarna och plankorna i Glanshammar otvetydiga bevis rörande 1000-talets kyrkobyggande i Närke. Bland de lokaler, där kristen kult kunnat spåras tillbaka till 1000-talets senare hälft, är Glanshammar den otvivelaktigt märkligaste. Ingenstädes i Närke förekommer en sådan koncentration som här av fornlämningar, särskilt runstenar, i anknytning till en kyrka. Allt talar för att Glanshammar redan under forntiden varit en av landskapets viktigaste kult-, tings- och marknadsplatser. Att man här påträffat spår av Närkes måhända äldsta kristna kyrka, kan ej betecknas som förvånansvärt.» I *Kumlabygden 2* (1963) framhåller S. Lindqvist i samband med en redogörelse för »eskilstunakistornas» utbredning inom Sverige (a. a. s. 216 f.), att »de viktigaste fyndplatserna för dylika gravvårdar [äro] att söka vid Husaby m. fl. kyrkor i Västergötland, på Rekarneslätten ävensom än talrikare vid östgötska och även öländska kyrkor. Rekarneslätten är den enda av dessa områden som saknar kalkstensgrund. Dess många vårdar av denna typ ha efter all sannolikhet gjorts av från Närke hämtade hällar. I Närke saknas ej heller dylika monument. De äro kända från Glanshammars kyrka och en äldre kyrkogård invid Riseberga klosterruin. Förmodligen ha på båda ställen träkyrkor funnits redan vid 1000-talets mitt. Av den i Glanshammar äro numera uppenbara rester påvisade, inmurade³ i den nuvarande stenkyrkan.» Se vidare Nä 24, nedan s. 79.

22. Glanshammars kyrka. Nu i Örebro museum.

Pl. 10.

Litteratur: Se Nä 21.

Äldre avbildningar: Iwar Anderson, foto 1952 (återgivet i Jansson a. a. , 1952, s. 20 och i *Sveriges kyrkor*, Närke bd 1, h. 3, 1961, s. 510).

Nä 22 är det andra fragmentet som påträffades vid Glanshammars kyrkas restaurering 1910–1911. Se vidare Nä 21, ovan s. 72 f. Fragmentet deponerades i Örebro läns museum den ²⁶/₁₁ 1912. Det har där inv.n.r. 4911.

Kalksten. Mått: 52 × 35 × 10 cm. Ristningsytan är jämn. Ornamentiken är reliefhuggen, men ej runorna. Den helt bevarade runan (r) är 9,5 cm hög.

Inskrift:

...nr - ...

Till läsningen: Intet ordskillnadstecken finns i det bevarade stycket av inskriften. Av l n återstår endast nedre hälften. Huvudstavens övre del har gått förlorad i den stora brottskadan; n-bistaven är säker. På grund av brottskadan kan man ej avgöra om bistav har funnits också till vänster om huvudstaven. 2 r är helt bevarat. Av runan 3 finns endast ett kort stycke av huvudstaven vid nedre ramlinjen.

Ornamentiken är skickligt reliefarbetad. Att ristaren har varit framstående och van är otvivelaktigt.

Om fragmentets betydelse för diskussionen om den äldsta kyrkan vid Glanshammar se Nä 21.

Det är givetvis omöjligt att fastställa det ord i vilket de två runorna nr har ingått. Det kan emellertid förtjäna att påpekas, att samma runföljd har funnits på en sten från Glanshammars kyrka. Jag syftar på den sedan länge försvunna Nä 23, som enligt J. A. Hallman låg i »Sacerstidören i glanshammar».

¹ Därmed åsyftas Nä 13.

² Se Nä 4–7.

³ Lindqvist åsyftar här tydligen närmast de snidade ekplankorna Nä 24.